

BOJ ZA SREDINO

Liberalne tradicije na Slovenskem

Povzetek. Za začetek liberalnih tradicij na Slovenskem avtorja navajata protestantsko gibanje. Zaradi pomanjkanja močne urbane populacije so bile družbene razmere za klasične liberalne ideje zelo neugodne. Na Slovenskem so bile liberalne tradicije vedno daleč od klasičnih konceptov liberalizma. Svoboda se je večinoma vezala na narodno telo, ne pa na posameznika. Liberalizem se je zato ukvarjal s problemom narodove svobode in graditve naroda in nacije, ne pa s problemom osebne svobode. Na ravni teorije ni nobenega pomembnejšega teoretika niti knjige. Slovenski liberalizem je težka čistil svojo identiteto, tako da je pod pritiskom političnega katolicizma, socializma in boja za graditev nacije v dnevno-politični praksi končeval v narodnem liberalizmu, izvemši obdobje prve Jugoslavije, paktirajoč vedno s trenutno prevladujočo držo dobe.

Ključni pojmi: liberalizem, protestantizem, liberalne stranke, Liberalna demokracija Slovenije

Doktrina liberalizma je osredinjena na idejo svobode. V tem širokem smislu lahko k liberalizmu pripišemo vse v svobodo usmerjene ideje in gibanja. S tako označitvijo liberalne doktrine je možno operirati predvsem ob liberalnem prebijanju spon fevdalizma in monarhije ter katoliške cerkve. Tedaj se je oblikoval tudi temeljni besednjak in pojmovni aparat te doktrine, iz katerega se še do danes ni uspela izkopati, kljub številnim poskusom. Liberalizem se je v dvajsetem stoletju prelevil iz doktrine upora v doktrino dominacije in dominantno doktrino sodobnega sveta.

Narod, ki ni razvil močnih mest, ni razvil izrazitejšega meščanskega upora zoper plemstvo in ni v globino in širino razvijal miselnega sveta za takšen upor. Pa vendarle tudi na Slovenskem beležimo nekatere liberalne tradicije, ki so sooblikovale politiko in pripomogle k razvoju slovenske nacije in nazadnje k ustanovitvi liberalnodemokratske države.

¹ Dr. Igor Lukšič, izr. profesor na Fakulteti za družbene vede; Jernej Pikalo, novi raziskovalec na Fakulteti za družbene vede.

Prvi koraki liberalizacije

Na Slovenskem je bila zibelka liberalizma, tako kot drugod po osrednji in severni Evropi², reformacija - prvo veliko osvobodilno gibanje na pragu moderne. Z zahtevo po neposrednem stiku vernika z božjo besedo, je povzdignila jezik in miselni svet posameznika v obredni jezik. Naravni posameznik je dobil vstopnico za udeležbo na javni sceni. Golo verovanje je dopolnilo racionalno premlevanje: vsak sam naj v svojem miru prebira biblijo in se prepriča. Vsak sam je kompetenten, da se na tej osnovi tudi odloči. Reformacija je ustvarila svobodo mišljenja tudi skozi svobodno izbiro vere. Osvobajanje posameznika se je dogajalo hkrati z oblikovanjem prvih nacionalnih potez slovenstva: prva knjiga, slovnica, literatura, prevodi in standardizacija jezika, pa tudi prve ljudske šole in nenazadnje poimenovanje nastajajoče narodne skupnosti.

Čas reformacije je bil čas kulturnega, nacionalnega, političnega in gospodarskega preporoda ljudi na Slovenskem. Kmečki upori so postali zvezda vodnica za vse nadaljnje upore proti izkoriščanju, podrejanju in okupaciji dežele.

Toda preporodu je sledila kruta reakcija vladajoče politike na čelu s katoliško cerkvijo. Cerkev ni samo pregnala ali potolkla vseh reformatorjev, pač pa je izkoreninila tudi vsa nekatoliška združenja in gibanja. Zažgala je skoraj vse reformatorske knjige. Vsi, ki niso bili pripravljeni sprejeti katoliške vere, so bili izgnani. Učinek protireformacije je zarezal globoko in močno v telo nastajajočega naroda: veliko število intelektualcev in plemstva je moralo oditi v izgnanstvo. Obdobje osvobajanja je bilo za stoletja ustavljeno, liberalizacija pa za lep čas odrinjeno v pozabo.

Ko je bila reformacija popolnoma uničena, je katoliška cerkev v letih 1650 do 1700 organizirala lov na čarovnice³, da bi s tem okrepila proces katolizacije na Slovenskem. V tem času je bilo veliko ljudi zažganih na grmadi ali usmrčenih na kakšen drugačen način.

V sočasni Evropi se je oblikovala toleranca kot koncept preživetja in sobivanja verskih razlik, vendar zgolj na temelju krščanstva. Ideja tolerance je konstitutivna za nastanek moderne, laične države, ki zahteva od vseh prebivalcev na določenem ozemlju, da se pokoravajo zakonu in posvetni oblasti ne glede na versko pripadnost, cerkvam pa odvzema pravico vmešavanja v politiko in pravico do oboževanja in hujskanja proti drugim cerkvam in religijam. Izostanek tega izkustva in na njem utemeljene regulacije svobode posameznikove izbire, je slovenski živelj v kasnejši zgodovini večkratno preplačal s krvjo.

Razmerje političnih sil na Slovenskem je bilo po obračunu z reformacijo dolgo monolitno. Slovenski narod ni nikoli imel lastne aristokracije (tistih nekaj aristokratov je bilo izgnanih za časa protireformacije), njegova buržoazija pa je bila

² O tem glej zlasti v zbornikih *Razprav Liberale Traditionen in Polen* (1994), *Liberalismus und Katholizismus Heute* (1995) in *Im Zeichen der liberalen Erneuerung* (1996). Razvoj dogodkov na Slovenskem je zelo podoben zlasti razvoju dogodkov na Poljskem, Češkem in v Avstriji.

³ V letih 1650 do 1700 je bilo usmrčenih vsaj 282 ljudi, zgodovinarji pa pripominjajo, da je številka verjetno vsaj dvakrat višja, medtem ko je bilo v letih 1425 do 1650 usmrčenih le 71 ljudi (Grafenauer 1979, 311).

šibka in medla. Sloja, ki naj bi predstavljal skupno voljo in interes države, ni bilo. Pripadniki malega naroda so bili podaniki države samo v vlogah davkoplačevalcev ali vojakov. Država je bila od Slovencev zelo oddaljena, še bolj pa od njihovih src. Prostor združevanja in skupnih zadev je zato postala katoliška cerkev. Dolgo časa, od začetka 17. stoletja pa do konca 19. stoletja, je bila katoliška cerkev za Slovence edina javna institucija in ta položaj je Cerkev branila z vsemi možnimi sredstvi. Slovenskemu narodu je bil dolgo namenjen položaj naroda kmetov⁴ in katolikov. V slovenski skupnosti je obstajala samo zavest o pravih, pristnih ljudeh, s pravimi, resničnimi interesi in obveznostmi do skupnosti. Brez države in tržnega sistema ter s popolno nadoblastjo katoliške cerkve ni bilo mogoče vzpostaviti abstraktnega prostora moderne (liberalne) politike z abstraktnim meščanstvom ter liberalno enakostjo in osebno svobodo.

Družbena osnova za liberalne ideje je bila na Slovenskem zato zelo ozka in šibka. Toda kljub temu so bili prebivalci slovenskih pokrajin v stiku z liberalizmom vse od konca 18. stoletja pa do začetka 19. stoletja v času Ilirskih provinc (1809-1813)⁵. Pod Napoleonom so bili Slovenci tudi prvič v moderni zgodovini združeni pod enotno upravo. Po koncu te dobe so Slovence še enkrat razdelili v šest provinc. Liberalne ideje so bile posredovane skozi dunajske, graške ali tržaške časopise. Leta 1848 je večina poslancev slovenske narodnosti v parlamentu na Dunaju podpirala liberalne ideje, toda zgolj v povezavi z zvestobo kroni in dinastiji. Liberalizem tedanje dobe se je vezal predvsem na osvoboditev naroda. Po zmagi reakcije leta 1848, se liberalne ideje javno niso pojavljale do začetka šestdesetih let 19. stoletja. Uvedba obrtne svobode decembra leta 1859 je končala sistem podeljevanja privilegijev in tovarniških dovoljenj podedovan še iz časa cehov in začel se je razcvet industrije in obrti na Slovenskem⁶. Začelo se je obdobje ekonomskega liberalizma, ki je pospešeno rahljalo miselno in socialno strukturo na Slovenskem

Zlata doba slovenskega liberalizma

Po uvedbi dualizma, t.j. z vzpostavitvijo Avstro-Ogrske monarhije leta 1867, so bile okoliščine za razvoj liberalnih idej in politike še ugodnejše.⁷ Parlament je sprejel nekaj liberalnih zakonov: o združevanju, o demonstracijah, o verskih odnosih, o odnosih med šolo in cerkvijo in o reformaciji konkordata. Zaradi takih liberalnih idej se je katoliška cerkev počutila močno napadena. Izpraznjeni prostor je omogočil razcvet liberalizma. Slovenski liberalizem je pognal kali pod vplivom ugodne klime na Dunaju. To je bilo tudi obdobje skoraj popolne "obrtne svobode", ki je trajala do leta 1883. "V tem času se je močno razvila tovarniška pro-

⁴ Samo kmetje so bili v veliki večini vedno na strani katoliške cerkve, tudi za časa reformacije.

⁵ Napoleonova okupacija je odpravila tlačanstvo, uveljavila francoski jezik v Solah ter uvedla francoske liberalne zakone skupaj z enakostjo državljanov.

⁶ Podrobneje o razvoju gospodarstva v tem obdobju glej v Fišer (1997) in Kresal (1998).

⁷ Leta 1870 je vlada odstopila od konkordata in tako končala boje med konservativci in liberalci v korist slednjih.

izvodnja. Delo s stroji je prekosilo ročno delo, parni pogon pa ročnega in vodnega. Pokazale so se vse dobre strani liberalizma, pa tudi slabe. Tovarniška konkurenca je uničevala obrt, število delavstva se je večalo in vedno očitneje se je kazalo njegovo neomejeno izkoriščanje." (Kresal 1998, 22)

Glede na vladajočo percepcijo tega obdobja v Sloveniji, je bila polarizacija na klerikalce* in liberalce glavna poteza slovenske politične zgodovine druge polovice 19. ter prve polovice 20. stoletja. Klerikalna stran je bila vedno močnejša in zaradi tega dominantna. Izraz liberalizem je bil uporabljan v pejorativnem pomenu. Pravzaprav so se sami liberalci zelo pogosto sramovali imena "liberal". Gledano v celoti, liberalci niso bili predstavniki liberalnih idej, ampak so bili predvsem predstavniki slovenske buržoazije kot družbenega sloja. Za svoje samopomenovanje so namesto liberalov raje uporabljali oznake naprednjaki in narodno-napredna stranka. (Melik 1982, 19)

Slovenski politiki so se po češkem vzoru razlikovali kot staroslovenci in mladostlovenci. Mladostlovenci, liberalno usmerjeni intelektualci, so 1868. leta ustanovili časopis z imenom "Slovenski narod". S klerikalci niso šli na nož, temveč so se zavzemali za kompromis z njimi. Mladostlovenci so bili prisiljeni na volitvah prevzeti nekatere klerikalne slogane zaradi močnega političnega vpliva cerkve in katolicizma na volivce na Slovenskem. Staroslovenci pa so se zavzemali za krepitev katolicizma in vpliva cerkve na javno življenje. Mladostlovenci so zastopali program Združene Slovenije ter ostro nastopali proti klerikalcem in Nemcem. Na volitvah 1873. leta je bilo izvoljenih osem slovenskih poslancev: štirje liberalci, trije klerikalci in en provladni poslanec. Liberalci niso dobili nobenega poslanca v mestih. (Gestrin, Melik 1979, 504)

S časopisom Slovenski narod je slovenski liberalizem dobil trdno hegemonsko osnovo. Bil je center slovenskega intelektualnega življenja, kjer so objavljali najbolj znani slovenski pisatelji, pesniki in politiki (Lončar 1921, 17). Leta 1873 je postal prvi slovenski dnevnik. V tem času je slovenski liberalizem dosegel svoj vrhunec: liberalci so organizirali taborsko gibanje, to je nacionalistično gibanje s programom, ki je temeljilo na Združeni Sloveniji in demokratičnem samozavedanju. Za nekaj let je liberalni tabor vzpostavil hegemonsko pozicijo v slovenski politiki. Kasneje v letih 1876 do 1890, je bilo liberalno gibanje sicer močno, toda moralo je deliti vodilno vlogo s klerikalci (Melik 1982, 21).

"Soča" je bil drugi časopis mladostlovencev, ustanovljen leta 1871. Za protitež so staroslovenci leta 1873 ustanovili časopis "Slovenec", ki je zagovarjal katoliške vrednote in politiko. Glavni vodja slovenskih katolikov konec devetdesetih let, Anton Mahnič, je izdajal časopis "Rimski katolik" (1888-1896), v katerem je kritiziral uradno politiko slovenskih politikov, ki jo je imenoval "katoliški liberalizem." (Lončar 1921, 26).

Duhovniki in laiki so se borili na isti strani, ko je šlo za vprašanje slovenskega jezika kot šolskega jezika ter kot enakopravnega jezika nemškemu v javnem življenju in upravi. Liberalci so "od te sloge pričakovali rešitev slovenskega naroda, zato so ji z velikim samozatajevanjem žrtvovali svoje prepričanje" (Furlani 1912,

* Politični katolicizem je bil poimenovan klerikalizem, njegovi protagonisti pa klerikalci.

75). Rezultat takšne politike je bil: "Neuspeh se podi za neuspehom, poraz za porazom." Namesto "o gospodarskih koristih in narodnih pravicah se govori na volilnih shodih in zborovanjih o "pozitivnemu krščanstvu", kakor bi imel parlament ali deželni zbor edino in izključivo ta namen pečati se z bogoslovskimi vprašanji in braniti moč in oblast katoliškega duhovstva. Na prižnicah in v spovednicah, kjer bi se moralo govoriti o verskih rečeh, se drže politični govori in izvršuje politična inkvizicija" (Furlani 1912, 76).

Nekateri ocenjujejo, da se je "slovenski liberalizem pokazal kot breznačelen, oportunističen in strahopeten" (Melik, Gestrin 1979, 504). V resnici je bil prešibak in brez prave družbene baze.⁹ Boj za Združeno Slovenijo je predstavljal glavni cilj slovenskih liberalcev, za kar so bili prisiljeni sodelovati celo z doktrinarnim sovražnikom. Ta doba slovenskega liberalizma bo ostala zapisana kot doba slogaštva in kriptoliberalizma.¹⁰

V tistem času je liberalizem spravilo v slabo luč tudi dejstvo, da so zanj bili Nemci. Takrat je bilo zelo težko biti Slovenec in liberallec obenem, kajti glavna črta ločnica je potekala po osi slovenstvo-nemštvo, pa tudi hegemonija katoliške cerkve med slovenskimi ljudmi je ostajala zelo močna. Liberalni tabor je sodeloval z nemškimi konservativci, ker so tedanji liberalci verjeli, da bodo konservativci zaščitili porajajočo se slovensko buržoazijo. Glavni protagonist takšne politike je bil poslanec liberalcev Fran Šuklje, ki se ga je prijel vzdevek "fanatični oportunist". V osemdesetih letih 19. stoletja so liberalce, zaradi zmerne politike glede nacionalnega vprašanja, imenovali tudi elastiki¹¹. Kot opozicija takšni politiki in takšnim politikom, se je pojavilo radikalno krilo mladih liberalcev pod vodstvom Ivana Tavčarja¹² in Ivana Hribarja. Notranji boji pa so se vendarle pomirili, kadarkoli je obstajala nevarnost, da bo izvoljen neslovenski poslanec.

Zlasti z Ivanom Hribarjem se je liberalizem zavzemal za krepitev središč slovenskega kapitala, slovenske trgovine, bank in posojilnic. Hribar se je zavzel tudi za uvedbo splošne volilne pravice, čemur je večina v liberalnem taboru nasprotovala. Splošna volilna pravica je bila v prid socialdemokratom in katolikom, nikakor pa ne liberalcem, a je bila kljubv temu uvedena leta 1907.

⁹ Na Slovenskem so liberalci prihajali iz vrst bogatih ljudi tako na podeželju kot v mestih. Bogataši so bili vodilni možje stranke, a ideje stranke jih niso zanimale. Ker so predstavljali večino liberalnega tabora, so spremenili liberalno stranko v nekaj, od česar nihče ni imel koristi. Ostali člani so se stranki pridružili na osnovi prepričanja. Večina jih je bila intelektualcev, največ med njimi je bilo učiteljev. Konec 19. stoletja je bilo razmerje med slovenskim in tujim kapitalom (večinoma nemškim) ena proti deset v korist tujega.

¹⁰ Liberalci so kritizirali Cerkev in duhovščino samo v medsebojnih pismih, ne pa tudi v javnem življenju, kjer so sodelovali s klerikalci.

¹¹ Janko Kersnik je v svojem govoru po slovenski zmagi v deželnem zboru v zvezi s sporom o razveljavitvi mandatov nekaterih poslancev iz vrst veleposestnikov izrazil prepričanje, da "je treba tu nekaj mladostne elastičnosti, da se pokorimo težavnemu položaju, da bode mogoče tudi kaj dobrega storiti slabim tradicijam nasproti. Treba je nastopiti pot, ki vodi uspešnemu delovanju." (po Gestrin, Melik 1979, 514)

¹² Tavčar je 1885. leta zapisal eno osnovnih stališč narodnega radikalizma: "Slovenec in Slovan sme v politiki počenjati to in ono, nikdar pa ne sme paktirati z Nemci, ki morajo izginiti iz slovenskega političnega življenja." (po Gestrin, Melik 1979, 514)

Prikrivajoči se liberalizem je udrihal tudi po "hudih nasledkih židovsko-liberalnega gospodarstva" (Hribar, po Perovšek 1997, 11) in zavračal "sleparstvo judovskega lažliberalizma" ter obljubljal, da bodo liberalci "čuvali krščanski značaj našega naroda". (Hribar, po Perovšek 1997, 15) Ob upoštevanju krščanstva kot ene temeljnih določnic slovenskega človeka, so hkrati z dna duše obsojali "zlorabo Najsvetejšega in cerkve za politično agitacijo" (Hribar, po Perovšek 1997, 15) Boj za svobodomiselnost je bil za liberalce vseskozi tudi boj zoper cerkveno nadoblast.

V Pragi je bila konec 19. stoletja ustanovljena organizacija in revija slovenskih intelektualcev "Svobodna misel", katere cilji so bili boj proti klerikalizmu, proti hierarhiji vseh konfesij, "kajti vse to so ovire v kulturnem razvoju in zatiralci napredka dobrobiti ljudi" (Melik 1982, 19). Njihov slogan je bil "iz Rima - iz Cerkve" (Melik 1982, 19). Takšna vrsta radikalne svobodomiselnosti je bila na Slovenskem redka ter omejena na zgolj malo ljudi.

Krilo mladih liberalnih študentov je bilo zelo radikalno na Dunaju, Gradcu in Pragi. Zahtevali so bolj odločno narodno politiko pod sloganom: "Iz naroda za narod." Toda ko so se vrnil v Slovenijo, so se stopili z večino v liberalnem bloku.

Na volitvah 1895. leta so liberalci zmagali v mestih, medtem ko so bili na vasi popolnoma poraženi ter niso dobili niti enega samega poslanca. Pritiski za odpravo pridevnika "liberalen" (še posebej na vasi), ki je simboliziral protikrščanstvo, protikatolištvo, protiverstvo in zato ne ljudsko držo, so se v tem času še okrepili. Liberalni tabor je bil zato prisiljen delovati v dveh krilih: urbanem in ruralnem.

V devetdesetih letih 19. stoletja je s postopno širitvijo volilne pravice demokracija postala politično vprašanje. Na politično prizorišče sta stopila socialna demokracija in krščanski socializem. Zaveznitvo med liberalci in klerikalci je bilo na Slovenskem v tem času preklicano. Oba tabora sta ustanovila nove časopise, kot sta npr. katoliški "Domoljub" in liberalni "Rodoljub". Leta 1892 je bilo formalno ustanovljeno "Katoliško politično združenje" (1905 se je preimenovalo v Slovensko ljudsko stranko). Liberalci so si 1894. leta nadeli imeli "Narodna stranka", pozneje pa so se preimenovali v "Narodno napredno stranko". Družbena baza Narodno napredne stranke je bila slovenska liberalna buržoazija, liberalna inteligenca, učitelji, na vaseh pa tudi gruntarji. Glavni cilj stranke je bila narodna avtonomija. Podpirala je katoliški kulturni program.

Leta 1906 je bila ustanovljena Narodna stranka za deželo Štajersko. Furlani (1912, 77) piše, da je bil program stranke "napreden, ne radikalen in za vsako ceno napreden, kakor bi bil morda program nemških in francoskih radikalcev, temveč v smislu štajerskih Slovencev napreden". Naprednost je, po njegovem mnenju, zelo relativna stvar. Za slovenske liberalce je naprednost že vse, kar "spodbuja poedinca in celokupnost k večji pridnosti in vztrajnosti, kar množi njegovo izdatnost in uspešnost v delu, vse, kar dviga na višjo moralno stopinjo, kar blaži njegovo dušo, krepi njegovo voljo, jekleni njegov značaj, skratka, da je napredno vse, kar dela iz poedinca boljšega človeka, skrbnejšega očeta, zvestejšega moža, ljubeznivejšega brata, vernejšega prijatelja, prijaznejšega soseda, zavednejšega in požrtvovalnejšega rodoljuba in veljavnejšega državljana" (Furlani 1912, 77).

Ivan Hribar, eden od vodilnih liberalcev, v svojih spominih (1932, 21) piše, da so politični boji med liberalci in klerikalci pogosto potekali za oslovo senco.

Hribar meni, da je boj izzvala avstrijska vlada, da bi oslabil enoten nastop slovenske politike. V strankarski politiki je prevladovalo navdušenje za narodnostno stvar na eni in ljubosumnost med voditelji na drugi strani. Krek in Šušteršič, voditelja klerikalcev, sta na primer povzdigovala slogan: "Bolje nemški kot slovenski liberallec" (Hribar 1932, 26).

Liberalni tabor je deloval proti novemu delavskemu gibanju in poklicnim združenjem, to je sindikatom. To je bil tudi najpomembnejši razlog za ponovno paktiranje s katoliško stranko ter z nemškimi političnimi strankami. Socialdemokrat Ivan Cankar je zato zapisal: "Svobodomiselnne stranke, ki bi slonela na resničnih potrebah naroda, ni š Liberalna stranka je nevarna pravi svobodi bolj kot armada kaplanov-agitatorjevš živi od zlagano idealnih fraz in podlih dejanj, a njeno čislo je tema, kakor bi rekel Levstik." (po Gestrin, Melik 1979, 569)

Liberalna stranka je podpirala avtonomijo Slovencev pod avstrijsko krono podobno kot klerikalci. Liberalci so kljub temu videli predvsem dobrobiti slovenskega kapitala, če bi se slovenske dežele povezale s Hrvati in Srbi. Nekateri liberalci (Hribar), ki so bili panslavistično usmerjeni, so proti glavnemu toku močno podpirali novo državo Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Med liberalnimi tradicijami velja omeniti masarikovstvo in njihovo revijo "Naši zapiski". Njihovi glavni cilji so bili boj proti klerikalizmu in marksizmu, zavzemali pa so se za demokracijo, kulturni razvoj ter za boljši družbeni in ekonomski položaj ljudi. Masarikovci niso bili klasični liberalci, saj so bili v marsičem zelo blizu socialdemokraciji. Njihov vpliv je preživel v Sokolu.

Slovenski liberalizem v prvi Jugoslaviji

Leta 1919 je bila ustanovljena liberalna Jugoslovanska demokratična stranka (JDS), ki so se ji pridružili tudi slovenski liberalci. Strankina družbena baza v Sloveniji so bili mladi in posvetna inteligenca. Njen program je bil zasnovan na idejah svobode misli, enakopravnosti med vsemi stališči in družbenimi razredi, osebnih svobodi in gospodarstvu ter ločitvi cerkve od države. Novi elementi so bili enakopravnost žensk in elementi socialne politike. Stranka je poudarjala jugoslovansko enotnost na kulturni ravni in centralistično ureditev države. JDS je podpirala unitarno državo in je nasprotovala federalizmu. Nasprotovala je pravici do samoodločbe, češ da je bila konsumirana že ob združitvi. Predlagala je dvodomenost: v drugem domu parlamenta bi sedeli predstavniki gospodarstva. Najbolj radikalna je bila z zahtevo po agrarni reformi. Liberalci so skušali v Sloveniji omejiti vpliv katoliškega tabora z uvedbo enotnega programa šole za vso državo. Poudarjali so "pomen razvoja industrije in temu naklonjene zakonodaje, zlasti priljubljena tema pa jim je bilo prizadevanje za zaščito državnega uradništva in nameščencev." (Prunk 1982, 122)

Od 38 možnih slovenskih poslancev je JDS dobila le tri, toda zmagala je na državnem nivoju z 92 poslanci. (Najmočnejša v Sloveniji je bila klerikalna stranka s 14 poslanci.) Večina članov je podpirala program JDS do konca prve Jugoslavije, ker so verjeli, da so lahko v Sloveniji močni le skozi močno osrednjo vlado v

Beogradu. Srčika narodnega programa, ki so ga še posebej poudarjali v tridesetih letih, je bila ideologija jugoslovanskega nacionalizma proti nacionalizmom posameznih narodov v Jugoslaviji. Če bi bila Slovenija avtonomna, bi imeli klerikalci absolutno večino. To je bil razlog, da so bili liberalci proti avtonomiji Slovenije. Poudarjali so projugoslovanko usmerjenost nasproti proavstrijski, ki so jo pripisovali katoliški ljudski stranki. Le redki med njimi so bili proti unitarizmu in centralizmu, vendar so se pokoravali strankini večini. Ob razcepu JDS leta 1924 so se slovenski liberalci pridružili Pribičevićevi Samostojni demokratični stranki, ki je na volitvah leta 1927 dobila 58% vseh liberalnih glasov, kar je bilo še vedno le petina v primerjavi s konservativno katoliško SLS. (Prunk 1997, 70) Z uvedbo diktature leta 1929, je bila stranka razpuščena, leta 1933 pa so slovenski liberalci skupaj z delom kmetijcev pristopili k režimski Jugoslovanski nacionalni stranki, ki je obstajala do konca prve Jugoslavije in v ilegali še pod okupacijo. (Prunk 1997, 70)

Blizu liberalizmu je bila tudi Samostojna kmečka stranka, ki so jo "klerikalci dejansko upravičeno imeli za liberalno ekspozituro na podeželju" (Prunk 1982, 119). Da bi poudarila svojo nacionalno usmerjenost, se je leta 1925 preimenovala v Slovensko kmetijsko stranko.

Tretja stranka, ki je pripadala liberalnemu bloku, je bila Narodna socialistična stranka, ki je bila v prvi polovici dvajsetih let najostrejši kritik unitarizma Jugoslovanske demokratične stranke.

V prvi Jugoslaviji je politično sfero v Sloveniji bolj ali manj obvladovala katoliška ljudska stranka. Socialistično gibanje je bilo pod velikim pritiskom, njegov najbolj radikalni del, Komunistična partija, pa je bila od leta 1921 prepovedana. Liberalci so podpirali Beograd ter bili zato šibki v Sloveniji navkljub dejstvu, da so bili dolgo druga najmočnejša stranka. Nekateri liberalni politiki so sodelovali v najbolj unitaristični jugoslovanski vladi (1918-1921, 1924) in še posebej po letu 1929, ko je nastopila doba kraljeve diktature. Prunk (1982, 124) poroča, da so slovenski liberalci podpirali unitaristični režim oktroirane ustave do te mere, da so punktacije klerikalcev razglasili za separatistične. Postavili so program nove Jugoslovanske nacionalne stranke, ki je trdila, da Slovenci, Hrvatje in Srbi tvorijo enoten jugoslovanski narod. Hkrati so se zavzeli za državno zaščito minimuma kmečke posesti in podporo združništvu. Gospodarske korporacije in sindikati se lahko ustanavljajo pod pogojem, da jih država usmerja v konstruktivni socialni mir.

Unitarizem je bil tudi glavni razlog za odcepitev bolj nacionalistično usmerjenih kril in skupin. Prunk (1982, 125-27) poroča, da je bilo teh skupin več, med najpomembnejše pa uvršča:

1. narodno demokratično skupino okoli lista Slovenija,
2. skupino kulturnih delavcev, ki je izstopila iz Ljubljanskega zvona in ustanovila revijo Sodobnost, s čimer je liberalna stranka izgubila intelektualni potencial in se zato od tedaj utapljala v pragmatizmu,
3. slovenske mačkovece, ki so v Sloveniji poskušali oblikovati Mačku podoben kmečko demokratičen, protiklerikalni avtonomističen program,
4. zvezo društev kmečkih fantov in deklet,
5. in sokolsko gibanje, ki je bilo kot športno in politično gibanje na liberalni strani, še posebej, ker je bilo proti klerikalizmu. Sokoli so poudarjali svobodno dejavnost

kot osnovo za pravilno izobrazbo mladih, svobodo pobude in liberalno organizacijo. Poudarjali so tudi narodno zavednost in naprednost.

Liberalna mladina je 1935. leta ustanovila novo revijo z naslovom Naša misel, katere glavna tema je bila poudarjanje "jugoslovanskega naroda" in zoperstavljanje nacionalni avtonomiji Slovenije. Tudi v vrstah liberalnih študentov je prišlo do obsodbe unitarizma in šestojanuarske diktature, obsodbe liberalne stranke in do ustanovitve samostojnih klubov.

Razkroj osrednje liberalne stranke je še posebej pospešila izguba oblasti. Stranko je zapustilo tudi veliko volivcev, ki so jo podpirali, dokler je bila na oblasti. Zwitter (1935, 304) kot liberalec in zgodovinar je tedaj zapisal: "Slovenski liberalizem ne končuje danes v viharjih in prevratih, kot nositelj velikih miselnih in etičnih vrednot, pač pa se nacionalno in socialno izkoreninjen razkraja v praznoti duha in v cinični borbi za golo korist."

Liberalni unitarizem ni priznaval slovenske narodne volje po nacionalni emancipaciji ter narodni, kulturni, državnopravni in politični uveljavitvi. Slovencem je bil tujek, ki z njihovimi temeljnimi narodnimi interesi ni imel nič skupnega. (Perovšek 1996, 276)

Pod tem vtisom je nastal tudi članek Frana Zwittera (1939, 412), v katerem ugotavlja, da so bili mali narodi v 19. stoletju pastorki liberalizma. Prepričan je bil, "da bodočnost slovenskega naroda ni vezana na bodočnost evropskega liberalizma."

Pred začetkom druge svetovne vojne v Sloveniji je liberalni tabor razpadel na več delov zaradi naslednjih dilem: demokracija ali fašizem, parlamentarizem ali diktatorstvo, komunizem in delavsko gibanje ali pregon, narodno vprašanje in federalizem. (Melik 1982, 23)

Liberalizem za časa socializma

Med drugo svetovno vojno je liberalizem kot avtonomna formacija v Sloveniji praktično zamrl. Pomembnejši del liberalnih strank se je v začetku vojne vključil v Slovensko zavezo, del pa se je približal OF. Do končnega preloma je prišlo po prekinitvi stikov med partizani in Mihajlovičem¹⁵, ko se je del liberalcev odločil za partizane, del pa je kot protikomunistično usmerjen stopil na stran okupatorja ali pa ohranil nevtralnost čakajoč na rešitev z zahoda. Tisti liberalci, ki so vstopili v Osvobodilno fronto, so postali člani Komunistične partije (KP) ali pa so jih potisnili na rob. Toda tudi v KP so imeli liberalci viden vpliv, zaradi česar je CK KPJ pogosto kritiziral slovensko vodstvo, da "se utaplja v malomeščanstvu in legalizmu" (Nečak 1992, 167). Do končne rešitve liberalnega vprašanja je prišlo leta 1947 z Nagodetovim procesom, kjer je bila skupina liberalcev, ki je bila proti vodilni vlogi KP v Osvobodilni fronti in je zato delovala izven OF, obsojena za zločin proti človeštvu.

¹⁵ Skupina Stara pravda, ki je bila del OF, se je po napadu Mihajloviča na partizane v Srbiji odločila za podporo Mihajloviču. Zato so jo januarja leta 1942 izključili iz OF. Z njeno izključitvijo, je bil iz OF izključen unitaristični jugoslovanski element, hkrati pa tudi sicer oslabljen liberalni element. (Prunk 1992, 320)

V povojni slovenski zgodovini liberalizem zaznamuje obdobje srede šestdesetih in srede sedemdesetih let. Liberalne ideje so se razvijale v kulturniških krogih organiziranih okrog posameznih revij. V šestdesetih letih so bile najbolj vplivne *Perspektive*, revija, ki je veljala za opozicijsko. V tem času so se znotraj politične platforme Zveze komunistov tudi zgodile pomembne strukturne spremembe. Centralistična velikosrbska frakcija je bila poražena in reformno usmerjena frakcija je začela z ambicioznim procesom demokratizacije: liberalizacijo gospodarstva, decentralizacijo, procesom nadgradnje konfederalnih razmerij med republikami v Jugoslaviji, pluralizmom v krovni organizaciji SZDL in ZK, delegatskim sistemom itd. Glavni politični credo slovenskega liberalizma je bilo stališče, da notranja kritika lahko spremeni strukturo sistema. Najbolj radikalna zahteva je predvidevala reorganizacijo SZDL na osnovi načel, ki so vladala v Osvobodilni fronti, in možnost vključevanja različnih mnenjskih skupin, ki bi pripravile neodvisne programe in imele pravico kritizirati uradno politiko. Temeljni princip nove federalne ureditve naj bi bila po njihovem konceptu nacionalna (republiška) suverenost, na osnovi katere bi se določile pristojnosti federacije. Glede tega ni bilo razlik med konservativnimi in liberalnimi frakcijami v Sloveniji. Glavne razlike so bile predvsem v taktiki in metodah.

Osrednja osebnost slovenskega liberalizma je bil Stane Kavčič, predsednik slovenske vlade od 1967. do 1972. leta. Teoretsko jedro slovenskega liberalizma je bilo zbrano v krogu revije *Teorija in praksa*, toda liberalne skupine so obstajale tudi znotraj vlade, skupščine, Zveze komunistov, še posebej v Ljubljani, in na Univerzi, v množičnih medijih in med ekonomisti, ki so bili naklonjeni reformam.

Nasprotja so bila premočna in mednarodne razmere preveč nenaklonjene¹¹, da bi liberalizem v Sloveniji lahko vzdržal. Kljub njegovemu političnemu porazu in politični likvidaciji njegovih glavnih akterjev, so bile nekatere njegove ideje vključene v ustavo iz leta 1974. Naj omenimo predvsem konfederalni status republik in pokrajin ter decentralizacijo in večjo avtonomijo podjetij. Poleg tega pa je liberalizem prispeval h "krepitvi slovenske (samo)zavesti in afirmaciji slovenske državnosti" (Repe 1992, 261).

Samoupravljanja in družbene lastnine te vrste liberalizem ni nikoli postavljaj pod vprašaj, je pa s svojimi idejami in pobudami načenal njuno legitimnost.

Tudi osemdeseta leta so slovensko politiko okužila z liberalizmom, ki je nastal kot "naddeterminirajoči dejavnik spremembe" (Štrajn 1995, 47), kar pomeni, da je treba spremembe v socialističnih državah razumeti kot rezultat liberalnih vrednot kot so osebna svoboda, človekove pravice in javno delovanje.

V Sloveniji ne bi mogli vzpostaviti političnega sistema liberalne demokracije, če ne bi bilo že prej liberalizacije socializma in razvoja demokratične tradicije. Štrajn poudarja, da je bila reformna frakcija Zveze komunistov obtožena liberalizma, študentsko gibanje v poznih šestdesetih pa anarholiberalizma. Liberalizem je bil takrat omejen na idejo svobodnega trga, ekonomskega pragmatizma in pluralizacijo politike. Štrajn trdi, da liberalizem v Sloveniji pridobiva na moči vse od

¹¹ Sovjetska zasedba Češkoslovaške 1968. leta je pomenila prvi val nenaklonjenosti, ki je okreplil centralistično usmerjene skupine v Jugoslaviji.

polovice šestdesetih let. Konec sedemdesetih let so nekateri elementi liberalizma preživeli celo v ideologiji "pluralizma samoupravnih interesov" Edvarda Kardelja.

V času socializma je bil "spontani liberalizem" negativni refleks vladajoče ideologije, z osamosvojitvijo pa bi se liberalizem lahko ohranil in okreplil samo kot "politično organizirani zavestni liberalizem" (Štrajn 1995, 53).

Samostojna država – liberalne stranke

V procesu demokratizacije konec osemdesetih let so se nekatera politična gibanja in organizacije hotele postaviti na vse bolj izpraznjeno pozicijo centra, s katere je sestopala ZK.⁴⁵ To potezo je najprej povlekla Zveza socialistične mladine Slovenije, ki se je imela za vmesno stranko med Zvezo komunistov in DEMOS. Na začetku nobena od strank ni prevzela imena liberalna stranka, ker je bil liberalizem v Sloveniji nepopularen zaradi nenačelnosti, centralizma v prvi Jugoslaviji in propadlih projektov v drugi Jugoslaviji. Anketa Slovensko javno mnenje kaže, da je liberalizmu leta 1991 pripisovalo zelo negativen in negativen značaj 47,5% anketirancev, leta 1998 pa samo še 20,8, zelo pozitiven in pozitiven pomen leta 1991 5,7% anketirancev, leta 1998 pa kar 23,7. (Toš 1998, 16)

Vladajoča barva je bila tedaj nacionalizem, glavno politično vprašanje pa osamosvojitve Slovenije. Ko pa so si novonastale zveze že nadele raznorazna imena, se je tudi Mladinska organizacija zavedla, da s starim imenom ne more v novonastali strankarski prostor. Liberalizem je bilo edino veliko doktrinarno ime, ki še ni bilo zasedeno. Slovenska obrtniška stranka, ki je bila ustanovljena leta 1989, je brez razprave prevzela to ime in se registrirala kot Liberalna stranka. V tem času je o prevzemu tega imena intenzivno razpravljala tudi ZSMS, vendar je prvenstvo zamudila, in tako je bila prisiljena nadeti si drugo ime, Liberalno demokratska stranka.

Ne glede na samopoimenovanje lahko trdimo, da je bila prva v vrsti liberalnih strank na novodobni politični sceni Slovenska demokratična zveza, ki se je v uvodnem nagovoru predsednika Izvršnega odbora Dimitrija Rupla opredelila kot "stranka družbene sredine", "stranka podjetnikov, vendar (je) tudi stranka delavcev in uslužbencev". Pripadniki stranke so se razglasili tudi za svobodnjake. "Po našem prepričanju mora biti politika glede verskih in ideoloških vprašanj neopredeljena. Ravno v tem je njeno svobodnjaštvo. Če se včasih imenujemo svobodnjaki, s tem mislimo na to temeljno svobodno demokratično usmeritev." Demokracija po njihovi predstavi ne potrebuje pridevnikov. "Edini pridevnik, ki ga s ponosom priznavamo, je slovenski. Mi smo slovenski demokrati." V skici za povzetek programa pa je stranka zapisala, da si kot osrednja slovenska nacionalna stranka "prizadeva za utrditev srednjega bloka slovenske politike" (SDZ 1990, 11), ki jo po njihovi predstavi tvori DEMOS. Stranka je ob nacionalni usmeritvi posebej poudarila odprtost za vse državljane Slovenije. SDZ se je zavzela za "nacionalno odgovorno podjetništvo" proti "podjetniškemu liberalizmu, ki bi si dovoljeval vse, kar večja profit". (SDZ 1990, 11)

⁴⁵ V razmerah hegemonije liberalizma (v obliki liberalne demokracije, tržne ekonomije in človekovih pravic) na svetovni ravni, pomeni center liberalizem.

Slovenska demokratična zveza se je razcepila na nacionalistično-katoliški del in posvetni del oktobra 1991. leta. Prvi del, Narodno demokratska stranka, je po volitvah 1992. leta postal del Slovenskih krščanskih demokratov. Drugi del pa se je razdelil še na dva dela. Večji del stranke se je združil z Liberalno demokratsko stranko, manjšina pa je ustanovila novo stranko z imenom Demokrati Slovenije. Želijo biti sredinska¹⁶ stranka s sloganom "Sredina za prihodnost". Zanimivo je, da nočejo sodelovati - kot so zapisali v svojem programu - s tistimi, ki "zagovarjajo čisti ekonomski liberalizem ali kakršnokoli vrsto ekstremizma, nacionalizma itd." Glede na program spadajo Demokrati Slovenije med socialne liberalce.

Druga je Liberalna stranka, katere jedro tvorijo obrtniki. Njena najbolj liberalna poteza je hayekovsko zagrizeni, teoretsko sicer nereflektirani, antikomunizem. 1990. leta se je stranka očistila elementov starega režima in je po mnenju voditeljev sedaj res prava demokratična stranka. Na volitvah leta 1990 je bila stranka članica koalicije DEMOS in je dobila štiri od 240 mest v Skupščini, imela pa je tudi dva ministra v prvi vladi. Na volitvah 1992. leta je dosegla samo 1,5%, kar pa ni bilo dovolj za vstop v parlament.

Liberalna stranka izhaja iz "zgodovinske dediščine slovenskih liberalcev, ki so svoja hotenja izrazili v geslu svoboda, napredek in omika. (Liberalna Stranka 1995, 3). Med štirinajstimi točkami njihovih ciljev velja še posebej omeniti: skrb za narod; skrb za slovenske nacionalne manjšine v sosednjih državah; skrb za jezik; povezave s Slovenci po vsem svetu; dajanje prednosti domačemu kapitalu; zemlja ne sme biti na voljo nedržavljanom Republike Slovenije in na koncu s tiskanimi črkami: "Skrbeli bomo za ohranitev slovenske avtonomije!"

Med njihove priljubljene cilje¹⁷ spadajo:

- uveljavljanje zasebne lastnine kot pogoja in jamstva gospodarske samostojnosti človeka,
- vzpodbujanje človekove ustvarjalnosti in njegove skupne koristi,
- skrb za človekovo dostojanstvo in svobodo,
- onemogočanje prodaje zemlje tujcem,
- dosledna obramba parlamentarne demokracije.

V praktičnih dejanjih poslancev je bila stranka zelo dejaven proizvajalec komunistične prikazni v njihovem tako imenovanem boju proti komunizmu. Po padcu predsednika stranke s položaja župana Kranja na volitvah leta 1998, stranka nima več vidnega vpliva v slovenski politiki.

Tretja in najmočnejša je že omenjena Zveza socialistične mladine, kasneje ZSMS-Liberalna stranka, ki se je preimenovala v Liberalno demokratsko stranko na kongresu 1990. leta. Stranka je opredelila liberalizem kot "v osnovi skeptično držo, ki jo preveva nezaupanje do vseh velikih projektov, pa naj se jim reče Socializem, Nacija ali Demokracija" (Manifest liberalizma 1990, 9) Pravijo, da se liberalizem ne pusti ujeti patetiki "velikih dejanj", ampak se raje ukvarja s podrobnostmi, ki ostajajo napol prezrte. So za demokracijo, kajti demokracija je edini projekt, ki ve za

¹⁶ Demokratska stranka Slovenije - Demokrati Slovenije - je "ideološko neopredeljena politična stranka centra" (1. člen Statuta DS).

¹⁷ Ti cilji so napisani na zadnji strani knjižice, ki vsebuje kratek program in statut stranke. Isti cilji so zapisani tudi na strankinem koledarju.

svojo mejo. Nekateri pomembni poudarki v tedanjem programu so: "Za nas je pomembna svoboda tukaj in zdaj. Ne zanima nas svoboda vseh. Zavzemamo se za svobodo vsakogar." "Svoboda je za nas svoboda izbire: svoboda izbire v vsakodnevnem življenju, svoboda izbire na področju gospodarstva in svoboda izbire v politiki." "Svoboda je za nas svoboda tistega, ki je drugačen." "Liberalizem je zelen ali pa ga ni." (Manifest liberalizma 1990, 9-10) Civilna družba mora imeti nadzor nad državo. Suverenost je, tako v Manifestu liberalizma, deljena med državo in civilno družbo: civilna družba je vir suverenosti in država je njen izvajalec. Le v primeru, če so suvereni tudi državljanke in državljani, lahko govorimo o demokratični državi. V tem času se je stranka zavzemala za popolno demilitarizacijo Slovenije in je bila za to, da obrambno politiko nadomesti mirovna politika. Podobno kot ostalim liberalcem jim je bil cilj tržno gospodarstvo, pravna in socialna država ter materialno in duhovno bogata družba (Manifest liberalizma 1990, 12). Zavzemali so se za socialno politiko kot korektiv tržnega gospodarstva. Bili so proti centralizaciji in za regionalizacijo Slovenije ter za dvodomni parlament.

Po volitvah 1990. leta, ko je stranka dobila največje število poslancev, je ostala v opoziciji s še dvema bivšima družbenopolitičnima organizacijama - s socialisti in Stranko demokratične prenovе. Leta 1992 je bil za predsednika druge slovenske vlade izvoljen Janez Drnovšek, človek z velikim političnim kapitalom. Na volitvah leta 1992 je zmagala, postavila mandatarja in sestavila koalicijo. Po prevzemu oblasti je stranka izgubila svoj mladostniški obraz in postopno postala stranka novega srednjega razreda, z velikim vplivom na poslovneže in mlade intelektualce. 1994. leta so se Liberalno demokratska stranka, Socialistična stranka, Demokratska stranka in Zeleni združili v Liberalno demokracijo Slovenije. Nastala je največja politična grupacija na Slovenskem, ki je na liberalizem cepila nacionalno noto demokratov in socialni čut socialistov, iz časov ZSMS pa ohranila odprtost za ideje nove političnosti. Leta 1995 je bila sprejeta v Liberalno internacionalo, njen predsednik pa je postal podpredsednik te organizacije. Stranka je zmagala tudi na volitvah leta 1996 in ponovno sooblikovala vlado. Na kongresu v začetku leta 1998 je stranka razglasila pragmatično politiko kot stalnico svojega delovanja, hkrati pa se je ustrašila samozadostnosti in možnosti, da bi se je volivci enostavno naveličali. Predsednik stranke je pragmatizem označil kot politiko vladajoče stranke, ki išče zmerne, sredinske poti v interesu večine volivcev. V glavnem ideološkem nagonu je Slavoj Žižek opozoril, da stopamo v svet, v katerem "klasične liberalne rešitve odpovedo", zato se je zavzel za novo politizacijo, primerno zdajšnjemu času.

Skupina intelektualcev, ki je podpirala politične ideje mladinske organizacije, je ustanovila "Debatni klub 89", ki je organiziral javne razprave o teoretičnih vprašanjih političnih sprememb. Leta 1992 se je ta skupina preimenovala v Liberalno akademijo in postala organizacija intelektualcev z zelo različnih področij, predvsem družbenih in humanističnih ved, ki simpatizirajo z liberalnimi idejami.

Ta intelektualni krog je že v začetku devetdesetih let začel polniti vrzel na področju liberalne literature v slovenskem jeziku. Za akademsko rabo je leta 1990 izšel kompendij tekstov najbolj znanih liberalcev dvajsetega stoletja (Rizman 1992). Ne preseneča, da so liberalci začeli svojo prevajalsko pot s prevajanjem

Hayeka. V začetku devetdesetih sta bili prevedeni dve deli, ki ostro kritizirata socializem kot pot v hlapčevstvo in zagovarjata čisti liberalizem kot najustreznejši princip za urejanje družbenih razmerij. Mladinska organizacija je javnosti hotela pokazati, da je liberalizem nekaj, kar se radikalno razlikuje od socializma. Sledil je zbornik odlomkov teoretikov liberalizma z naslovom *Nekaj tem o liberalizmu* (1995). Šele potem so prišli na vrsto klasiki liberalizma kot na primer Millov esej *O svobodi* in nato še Tocquevillova *Demokracija v Ameriki*.

Glavne poteze razgrajevanja socialističnega sistema, med drugim proces denacionalizacije in privatizacije, so se napajale pri doktrini liberalizma. Prav tako je besni antikomunizem, zlasti v vrstah novih podjetnikov, rasel na liberalnih spodbudah. Praksa, ki je peljala v nezaposlenost, zmanjševanje gradnje stanovanj, klestenje socialne države, krepitev valute, zmanjševanje inflacije za vsako ceno ipd. se je navdihovala pri idejah liberalizma. Zato so se pojavile ocene, da so bila devetdeseta v Sloveniji obdobje liberalizma osemnajstega stoletja; drugi verjamejo, da je šlo za popoln posnetek neoliberalizma. Vsekakor je liberalizem v več dimenzijah močno zaznamoval proces tranzicije in konsolidacije demokracije na Slovenskem. Liberalna doktrina je bila tudi osnova za temeljne poteze slovenske ustave, ki je bila sprejeta decembra leta 1991. Njene glavne liberalne poteze so: človekove pravice in temeljne svoboščine, delitev oblasti, ločitev cerkve od države, svobodni trg in svobodna konkurenca in neposredna odgovornost vsakega poslanca ljudstvu.

Sredina devetdesetih je bilo obdobje izteka neoliberalne in neokonservativne revolucije, ki se je v svetu začela ob koncu sedemdesetih let in se zaključila z nastopom Clintona, Blaira, Oljke v Italiji in Socialistov v Franciji. Nenazadnje, ob koncu leta 1998 je celo veliki fan liberalizma Georg Soros liberalizmu napovedal konec. Devetdeseta so bila tako obdobje največjega razcveta liberalizma na Slovenskem. Liberalizem je bil v resnici na sredini. Ko pa mu od vsega ostane samo še boj zoper "totalitarni fundamentalizem"¹⁸, lahko razberemo, da se je idejno izčrpal in s tem izgubil svežino in mobilizacijski naboj.

Zaključek

Za začetek liberalne tradicije na Slovenskem velja protestantsko gibanje s Primožem Trubarjem, prvim slovenskim piscem, na čelu. Po kruti in brutalni rekatolizaciji v 17. stoletju, je te vrste liberalizem postal obrozen vse do druge polovice 19. stoletja. Politično življenje, s tem pa tudi liberalne ideje, je bilo organizirano med slovenskimi študenti na Dunaju in potem razširjeno v večja urbana središča dežele kot so bila Ljubljana, Trst, Gradec, Gorica, Maribor. Zaradi pomanjkanja močne urbane populacije, sloja slovenskega meščanstva ter zaradi ogromne kmečke populacije, so bili družbene razmere za klasične liberalne ideje zelo neugodne. Po drugi strani pa Slovenija ni imela svoje lastne države niti kulturne

¹⁸ Slavoj Žižek (1998, 28), kot ideolog liberalne opcije, piše, "da se sodobni liberalizem nemara bolj kot katerakoli drža zaveda zagat, ki jih vsebuje pojem in praksa svobode: zaveda se ostrih samoomejitev, ki jih nalaga svoboda, predvsem pa se zaveda lažne osvoboditve, ki jo ponuja totalitarni fundamentalizem."

avtonomije vse do začetka 20. stoletja. Zaradi tega so bile politične sile prisiljene poudarjati enotnost, nacionalizem in komunitarizem.

Liberalna politična opcija je bila najmočnejša v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja ter v letih, ko je Ljubljani županoval Ivan Hribar (1896-1910). V prvi Jugoslaviji je bila Liberalna stranka centralistično, probeograjsko naravnana, kar je pomenilo, da je bila brez pravega vpliva na politično življenje v Sloveniji.

Za časa socializma je bil liberalizem persona non grata. Toda če pogledamo natančneje, vidimo, da je bil do določene mere dopuščan. Najmočnejše liberalno gibanje med kulturno elito je bilo Perspektivovstvo iz sredine šestdesetih let, na politični ravni pa je cvetela pomlad narodov v Jugoslaviji v sedemdesetih letih s Stanetom Kavčičem kot njenim voditeljem v Sloveniji.

V drugi polovici osemdesetih let so reformno krilo Zveze komunistov, nova družbena gibanja in mladinska organizacija začeli z liberalizmom: zagovarjali so svobodni trg, zasebno lastnino, človekove pravice, neposredne volitve, ločitev Zveze komunistov od države, ločitev vojske od države, pluralistične sindikate, pluralizem interesov in strankarski pluralizem. V procesu nastajanja strank so se pojavile tri liberalne stranke: Liberalna demokracija Slovenije, ki je bila kot rezultat demokratizacije osemdesetih let sestavljena iz mladinske organizacije, zelenih, demokratov in socialistov; Liberalna stranka (prej Slovenska obrtniška stranka), katere osnova je združenje obrtnikov; in Demokratska stranka, ki je bila brez prave družbene baze. Na kontinuumu od leve do desne bi lahko LDS in DS uvrstili bolj levo, LS pa skrajno desno.

Na Slovenskem liberalizem do začetka devetdesetih let 20. stoletja nikoli ni bil hegemonna doktrina ali ideologija, najprej zaradi nadvlade korporativizma na čelu s katoliško cerkvijo, nato pa socialističnega gibanja v obdobju 1945-1990. Toda kljub temu je igral pomembno vlogo v slovenski politiki, še posebej v drugi polovici 19. stoletja in v procesu demokratizacije v času socializma v šestdesetih in osemdesetih letih.

K močnim liberalnim tradicijam na Slovenskem lahko prištevamo:

- reformacijo kot predhodnika;
- (narodni) liberalizem mladoslovencev;
- kmečko-nacionalni liberalizem;
- (narodni) liberalizem Narodne (napredne) stranke;
- projugoslovanski liberalizem Jugoslovanske demokratične stranke
- narodno-socialistični liberalizem šestdesetih;
- narodni liberalizem Slovenske demokratične zveze;
- obrtno-nacionalistični liberalizem Liberalne stranke;
- moderni vladno-pragmatični liberalizem Liberalne demokracije Slovenije;
- moderni socialni liberalizem Demokratske stranke.

Slovenski liberalizem je le težka čistil svojo identiteto, tako da je pod pritiskom boja za graditev nacije, političnega katolicizma in socializma v dnevno-politični praksi končeval v narodno (bolj ali manj) socialnem liberalizmu, paktirajoč vedno s trenutno prevladujočo hegemonsko držo dobe.

Liberalne tradicije na Slovenskem so bile vedno daleč od klasičnih konceptov liberalizma. Svoboda se je večinoma vezala na narodno telo, ne pa na posamezni-

ka. Liberalizem na Slovenskem se je ukvarjal s problemom graditve naroda in nacije, ne pa s problemom osebne svobode. Na ravni teorije ni liberalizem prinesel nobenega pomembnejšega teoretika niti knjige. Vedno je bil bolj ali manj prisiljen v pragmatično politiko, kar je pomenilo, da se je moral na doktrinarni ravni vedno truditi prehiteti ali prevzeti stališča bolj razvitih doktrin katolicizma in socializma.

LITERATURA

- Cvirn, Janez. 1988. Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861-1907. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Demokrati Slovenije. 1995. Program. Sredina za prihodnost. Ljubljana.
- Doering, Detmar (ur.). 1995. Nekaj tem o liberalizmu. Ljubljana: Friederich Nauman Stiftung in Liberalna akademija.
- Drnovšek, Janez. 1994. Nelagodje v liberalizmu. Revija 4000, št. 1, str. 12.
- Fišer, Jasna. 1997. Razvoj ljubljanskega gospodarstva v letih od 1860 do 1918. V T. Čepič in J. Rebolj, Homo sum ... Ivan Hribar in njegova Ljubljana, str. 115-124. Ljubljana: Mestni muzej Ljubljana.
- Fleck, Hans Georg in Ryszard Kolodziejczyk (ur.). 1994. Liberale Traditionen in Polen. Varšava: Wydawnictwo Dig.
- Fleck, Hans Georg (ur.). 1995. Liberalismus und Katholizismus Heute. Varšava: Wydawnictwo Dig.
- Furlani, Ljudevit. 1912. O najvažnejših političnih in socialnih strankah in strujah ali kratak uvod v praktično politiko. Celje: Ljudska veznica, Vekoslav Spindler.
- Gerlich, Peter, K. Glass, B. Serloth (ur.). 1996. Im Zeichen der liberalen Erneuerung. Dunaj, Poznan: Humaniora.
- Gestrin, Ferdo in Vasilij Melik. 1979. Zgodovina Slovencev od 1809-1917. V: Zgodovina Slovencev. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Godina Gantar, Irena. 1987. Masaryk in masarikovstvo pri Slovencih. Ljubljana: Slovenska matica.
- Grafenauer, Bogo. 1979. Protireformacija in zmaga deželnega kneza. Obnovitev fevdalnega reda in posledice. V: Zgodovina Slovencev. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Kardelj, Edvard. 1957. Razvoj slovenskega narodnega vprašanja. 2. izd. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Kresal, France. 1998. Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji od liberalizma do druge svetovne vojne. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Liberalna stranka. 1995. Statut in program. Ljubljana: Liberalna stranka.
- Lončar, Dragotin. 1921. Politično življenje Slovencev. Ljubljana.
- Lukšič, Igor. 1996. Political Culture in Slovenia. V Plasser in Pribersky (ured.), Political Culture in East Central Europe, str. 91-104. Aldershot, Brookfield: Avebury.
- Liberalno demokratska stranka. 1990. Manifest Liberalizma. V: M. Šetinc (ur.), Liberalno demokratska stranka, Program in statut, 14. kongres ZSMS-Liberalne stranke oz. Liberalno demokratske stranke v Zagorju 10. novembra 1990, str. 9-13. Ljubljana: Liberalno demokratska stranka.
- Melik, Vasilij. 1972. Razcep med staroslovenci in mladoslovenci. Zgodovinski časopis. Ljubljana: Zgodovinsko društvo.
- Melik, Vasilij. 1982. Slovenski liberalni tabor in njegovo razpadanje. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XXII, Ljubljana.

- Nečak, Dušan. 1992. Liberalizem. Enciklopedija Slovenije, str. 167. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Perovšek, Jurij. 1996. Liberalizem in vprašanje slovenstva. Nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918-1929. Ljubljana: Modrijan.
- Perovšek, Jurij. 1997. Duhovni in idejnopolitični oris Ivana Hribarja. V T. Čepič in J. Rebolj, Homo sum ... Ivan Hribar in njegova Ljubljana, str. 9-28. Ljubljana: Mestni muzej Ljubljana.
- Program Liberalne demokracije Slovenije. 1998. 4000, kongresna številka, str. 16-32. Ljubljana: Liberalna demokracija Slovenije.
- Prunk, Janko. 1982. Politične koncepcije slovenskega meščanstva v stari Jugoslaviji. Prispевki za zgodovino delavskega gibanja, št. 1-2.
- Prunk, Janko. 1992. Slovenski narodni vzpon. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Prunk, Janko. 1997. Liberalni tabor med Ljubljano in Zagrebom. V: Slovenska trideseta leta. Simpozij leta 1995. Ljubljana: Slovenska Matica.
- Repe, Božo. 1990. Obračun s Perspektivami. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Repe, Božo. 1992. "Liberalizem" v Sloveniji. Borec, št. 9-10, Ljubljana.
- Rizman, Rudi (ur.) 1992. Sodobni liberalizem. Ljubljana: KRT.
- SDZ. 1990. Programska brošura. SDZ: Ljubljana.
- Štrajn, Darko. 1994. O liberalni akademiji. Revija 4000, št. 2, str. 13.
- Štrajn, Darko. 1995. Liberalizem kot element družbene spremembe. V: Darko Štrajn (ur.), Meje demokracije. Ljubljana: Liberalna akademija.
- Toš, Niko in sodelavci. 1998. Ob 30.letnici raziskovanja slovenskega javnega mnenja. SJM98/2. Podatkovna knjiga. Ljubljana: FIDV, CRJMMK.
- Zver, Milan. 1998. Avtonomizem pri Slovencih. Doktorska disertacija, FIDV.
- Zwitter, Fran. 1939. Po slovenstvu. Sodobnost, let. 7, str. 407-412.
- Zwitter, Fran. 1935. Bankrot slovenskega liberalizma. Sodobnost, let. III, št. 7-8.
- Žižek, Slavoj. 1994. Govor dr. Slavoj Žižka, sprejet na kongresu kot del programskih izhodišč. Revija 4000, št. 1, str. 9.
- Žižek, Slavoj. 1994. Liberalizem in Slovenci. 4000, št. 2, str. 5.
- Žižek, Slavoj. 1998. Nemir prihodnosti. 4000, kongresna številka, str. 11-13.
- Žižek, Slavoj. 1999. Fundamentalizem osvobaja! Delo, Sobotna priloga, Ljubljana.